КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Дипломна робота

бакалавра

з теми:

«ВЕРСАЛЬСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ: ІСТОРИЧНИЙ ЗМІСТ ТА МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ В ШКОЛІ»

Виконав:
студент групи IstP1-B22z
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
за ОПП Середня освіта (Історія та правознавство)
заочної форми навчання
Іван ПОЙДА

Науковий керівник:
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Сергій КОПИЛОВ

Рецензент:

_____

_____

Кам'янець-Подільський – 2026

ЗМІСТ

Вступ 3
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження 6
1.1. Аналіз історіографії 6
1.2. Характеристика джерел 9
1.3. Методологія дослідження 12
Розділ 2. Версальська система міжнародних договорів: сутність і зміст 17
3.1. Підписання Версальського договору з Німеччиною. 17
3.2. Укладення мирних договорів з союзниками Німеччини по війні 26
3.3. Суперечності та недоліки Версальської системи 32
Розділ 3. Методичні аспекти викладання теми в закладах загальної середньої освіти 36
3.1. Шкільний курс всесвітньої історії: місце теми у навчальних програмах та підручниках 36
3.2. Методичні підходи до вивчення теми у школі 40
Висновки 49
Список використаних джерел та літератури 52

ВСТУП

Актуальність дослідження. Початок XX століття став переломним етапом у розвитку міжнародних відносин та світової політики. Перша світова війна спричинила масштабні політичні, економічні та соціальні зміни, наслідком яких стало формування нової системи міжнародних відносин, відомої як Версальська система міжнародних договорів. Укладення мирних договорів після завершення війни мало на меті встановлення стабільного повоєнного порядку, забезпечення міжнародної безпеки та недопущення нових глобальних конфліктів. Однак суперечливий характер післявоєнного врегулювання, нерівноправність умов договорів і невирішеність багатьох міжнародних проблем зумовили нестабільність міжвоєнного світу та стали одним із чинників виникнення Другої світової війни.

Версальська система міжнародних договорів посідає важливе місце у світовій історії, оскільки визначила політичний розвиток Європи та світу у міжвоєнний період. Вона охоплювала не лише Версальський договір з Німеччиною, а й цілу низку міжнародних угод, укладених із союзниками Німеччини, а також створення Ліги Націй як першої міжнародної організації глобального масштабу, покликаної підтримувати мир і безпеку. Аналіз історичного змісту Версальської системи дає можливість глибше зрозуміти закономірності міжнародних відносин, особливості дипломатичних процесів та причини міжнародних конфліктів XX століття.

Актуальність теми дослідження зумовлена не лише її історичним значенням, а й важливістю вивчення проблем міжнародної безпеки, дипломатії та мирного врегулювання конфліктів у сучасному світі. В умовах глобальних політичних викликів особливого значення набуває формування в учнів уміння аналізувати міжнародні процеси, критично оцінювати історичні події та усвідомлювати значення міжнародного співробітництва. Саме тому

тема Версальської системи міжнародних договорів має важливе місце у шкільному курсі всесвітньої історії.

У сучасній системі освіти значна увага приділяється компетентнісному підходу до навчання історії. Це вимагає вдосконалення методики викладання складних історичних тем, зокрема пов’язаних із міжнародними відносинами та дипломатією. Методика вивчення теми «Версальська система міжнародних договорів» повинна забезпечувати не лише засвоєння учнями фактологічного матеріалу, а й розвиток історичного мислення, навичок аналізу історичних джерел, роботи з картою, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв’язки та формулювати власні історичні оцінки.

Проблематика Версальської системи міжнародних договорів знайшла відображення у працях вітчизняних і зарубіжних істориків, політологів та методистів. Дослідники аналізують як політичні й дипломатичні аспекти післявоєнного врегулювання, так і питання його впливу на подальший розвиток міжнародних відносин. Водночас важливим напрямом сучасних науково-методичних досліджень є пошук ефективних форм і методів викладання теми у закладах загальної середньої освіти.

Об’єктом дослідження є Версальська система міжнародних договорів як історичне явище та складова системи міжнародних відносин міжвоєнного періоду.

Предметом дослідження є історичний зміст Версальської системи міжнародних договорів та методика її вивчення у закладах загальної середньої освіти.

Метою дипломної роботи є комплексне дослідження історичного змісту Версальської системи міжнародних договорів і визначення ефективних методичних підходів до вивчення цієї теми у шкільному курсі всесвітньої історії.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

– Проаналізувати історіографію, джерела та методологію досліження.

– Розкрити історичні передумови формування Версальської системи міжнародних договорів.

– Охарактеризувати основні міжнародні договори після Першої світової війни та їхній зміст.

– Визначити історичне значення та суперечності Версальської системи.

– Проаналізувати місце теми у навчальних програмах і шкільних підручниках.

– Охарактеризувати сучасні методичні підходи до викладання теми у закладах загальної середньої освіти.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1919-1920 рр.: від завершення Першої світової війни та початку роботи Паризької мирної конференції до остаточного підписання мирних договорів з Німеччиною та її союзниками по війні.

У процесі дослідження використано такі **методи**: історико-генетичний; історико-порівняльний; проблемно-хронологічний; аналіз історичних джерел; аналіз навчально-методичної літератури; педагогічне узагальнення.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її матеріалів під час викладання всесвітньої історії у закладах загальної середньої освіти, підготовки навчально-методичних матеріалів, розробки уроків, факультативних занять та учнівських дослідницьких проєктів.

Структура дипломної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз історіографії

Історіографія проблеми Версальської системи договорів є багатогранною та охоплює як дослідження міжнародних відносин після Першої світової війни, так і науково-методичні праці, присвячені викладанню цієї теми у закладах загальної середньої освіти. Опрацьовану літературу можна умовно поділити на кілька основних груп: історичні дослідження міжнародних договорів та післявоєнного врегулювання; праці з історії міжнародних відносин; дослідження окремих договорів Версальської системи; методичні роботи з викладання історії; праці з компетентнісного підходу та сучасних освітніх технологій.

Важливе місце у дослідженні проблеми займають узагальнюючі праці з історії міжнародних відносин та дипломатії. Серед них слід виділити: «Історія дипломатії від 1919 року до наших днів» [30], дослідження Г. М. Цвєткова [56], О. П. Іваницької [34], В.П. Газіна та С.А. Копилова [22]. У цих працях Версальська система розглядається як складова післявоєнного міжнародного порядку. Автори аналізують дипломатичні переговори на Паризькій мирній конференції; суперечності між державами-переможницями; роль США, Великої Британії та Франції; створення Ліги Націй; причини нестабільності міжвоєнної Європи. Особливо цінною є праця Жана-Батиста Дюрозеля, у якій дипломатичні процеси розглядаються через систему міжнародних інтересів і політичних компромісів. Автор наголошує, що Версальська система стала спробою створення механізму колективної безпеки, однак внутрішні суперечності між великими державами суттєво послабили її ефективність.

Окремий напрям історіографії становлять праці, присвячені конкретним договорам Версальської системи. Проблеми Версальського договору досліджують: І. Гуменна [23], О. І. Нагорний [41], М. Срібняк [53]. Автори акцентують увагу на: суперечливості умов договору, репараційній політиці, приниженні Німеччини, формуванні реваншистських настроїв. Загалом, у сучасній історіографії домінує думка про те, що Версальський договір був компромісом між прагненням до миру та бажанням держав-переможниць забезпечити власну безпеку.

Суттєвий внесок у дослідження Тріанонського договору зробили М. С. Держалюк [26, 27], І. Тодоров [54], М. М. Колосюк [37]. Дослідники підкреслюють, що Тріанонський договір став джерелом політичної нестабільності у Центрально-Східній Європі, сприяв поширенню ревізіоністських настроїв в Угорщині, поглибив етнонаціональні конфлікти. Особливо важливим є висновок М. Держалюка про те, що післявоєнне врегулювання не врахувало складності етнічної структури регіону. Нейїський договір став предметом дослідження Ю. М. Булатецької [18]. Севрський договір аналізує О. Поливанова [46]. У працях авторів розглядаються територіальні зміни, правові наслідки договорів, національні проблеми, трансформація Османської імперії.

Важливе місце займають дослідження з міжнародного права та міжнародного порядку. Це зокрема роботи К. С. Колісниченка [35, 36], А. І. Дмитрієва, Ю. А. Дмитрієва та О. В. Задорожнього [28]. У них Версальська система аналізується як етап формування нового міжнародного правопорядку, спроба створення системи колективної безпеки, основа розвитку міжнародного права XX ст. Дослідники наголошують на важливості принципу самовизначення народів, міжнародно-правових механізмів врегулювання конфліктів, ролі міжнародних організацій.

Важливу групу історіографії проблеми становлять методичні праці, присвячені викладанню історії у школі. Одними з перших спеціальних

методичних праць стали роботи В. Абаїмова [14] та В. Сотниченко [15]. У статтях авторів аналізується місце теми у курсі всесвітньої історії, подаються рекомендації щодо структури уроків, пропонуються методи роботи з історичною картою та документами. Загалом, для методики 1990-х років характерними були переважання пояснювально-ілюстративного навчання, орієнтація на фактологічний матеріал, поступовий відхід від радянської ідеологізації.

Сучасні методичні дослідження пов’язані з компетентнісним підходом, інтерактивним навчанням, цифровими технологіями. Особливе значення в цьому відношенні мають праці О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власова [48, 49]. У методичному посібнику з компетентнісно орієнтованого навчання історії автори наголошують, що учень має бути активним суб’єктом навчання; необхідно формувати історичне мислення; важливо використовувати проблемні завдання та історичні джерела.

У дослідження шкільної історичної освіти в контексті становлення повоєнного світу суттєвий внесок зробили І. Безена [16, 17], О. Дудко [29], О. Желіба [31]. Дослідники аналізують трансформацію змісту шкільної історичної освіти, зміну підходів до висвітлення Першої світової війни, роль підручників у формуванні історичної пам’яті. О. Дудко звертає увагу на взаємозв’язок між історіографією та шкільною дидактикою, наголошуючи, що зміни у наукових підходах безпосередньо впливають на зміст підручників.

Окремий напрям історіографії становлять праці, присвячені сучасним освітнім технологіям. Тему візуалізації та мультимедіа у викладенні повоєнної історії досліджують Л. В. Звонарьова [32], К. Золотарьова [33], П. Моро і І. Мороз [40], Л. Гуцало [24, 25]. Автори підкреслюють ефективність карикатур, фотодокументів, мультимедійних презентацій, мемів, цифрових історичних ресурсів. Науковці доводять, що візуальні джерела активізують пізнавальну діяльність, розвивають критичне мислення, підвищують мотивацію учнів. Теоретичні засади компетентнісного навчання розробляє О.

І. Якимчук [58]. Авторка наголошує, що сучасне навчання історії має бути орієнтоване не лише на знання фактів, а головним результатом є формування ключових компетентностей; історична освіта повинна розвивати аналітичне мислення та громадянську свідомість.

Отже, аналіз історіографії засвідчує значний науковий інтерес до проблеми Версальської системи договорів та її вивчення у шкільному курсі історії. Історичні дослідження дозволяють комплексно охарактеризувати міжнародні відносини після Першої світової війни, суперечності післявоєнного врегулювання та причини нестабільності міжвоєнної Європи. Методичні праці демонструють еволюцію підходів до викладання теми — від традиційного фактологічного навчання до компетентнісно орієнтованої моделі, що базується на розвитку критичного мислення, роботі з історичними джерелами та використанні сучасних освітніх технологій.

1.2. Характеристика джерел

Джерельна база дослідження є комплексною та різноплановою. Вона охоплює міжнародно-правові документи, дипломатичні матеріали, мемуарну літературу, нормативно-освітні документи та сучасні електронні освітні ресурси. Сукупність цих джерел дає можливість дослідити як історичний зміст Версальської системи міжнародних відносин, так і особливості викладання теми у закладах загальної середньої освіти.

Умовно використані джерела можна поділити на кілька основних груп: міжнародні договори та офіційні документи; мемуарні та дипломатичні джерела; нормативно-освітні документи; навчально-методичні та електронні ресурси.

Центральне місце у джерельній базі посідають тексти міжнародних договорів, укладених після Першої світової війни. Саме вони становлять

основу Версальської системи міжнародних відносин і є головними історичними джерелами для аналізу післявоєнного устрою світу. Для прикладу, Версальський договір 1919 р. – це фундаментальне міжнародно-правове джерело, яке дозволяє дослідити політичні умови миру, територіальні зміни, військові обмеження Німеччини, систему репарацій, утворення Ліги націй. Документ має високу джерельну цінність, оскільки відображає дипломатичні компроміси держав-переможниць; демонструє принципи післявоєнного врегулювання; дає змогу аналізувати причини нестабільності міжвоєнної Європи [2, 7]. Для шкільної методики цей договір є важливим джерелом для роботи з історичними документами, розвитку навичок аналізу джерел, формування історичного мислення учнів. У такому ж відношенні нами були використані витяги із текстів Сен-Жерменського, Нейїського, Тріанонського та Севрського договорів [5, 6, 8, 9].

Важливе значення для дослідження мають джерела особового походження, які відображають погляди безпосередніх учасників міжнародних подій. Зокрема, цінним дипломатичним джерелом є «Архив полковника Хауза» [1], де міститься дипломатичне листування, політичні меморандуми, записи переговорів, оцінки міжнародної ситуації. Особливе значення джерела полягає у висвітленні позиції США на Паризькій мирній конференції, ролі В. Вілсона у формуванні післявоєнного порядку, ідеї створення Ліги Націй. Джерело дозволяє реконструювати дипломатичний процес, дослідити механізми ухвалення міжнародних рішень, простежити суперечності між союзниками.

Цінним джерелом є мемуари Д. Ллойд-Джорджа [10, 11], в яких висвітлюється діяльність британської дипломатії, аналізуються переговори на Паризькій конференції, характеризуються міжнародні суперечності. Маючи віддінок суб’єктивізму, джерело є надзвичайно цінними для вивчення дипломатичної атмосфери, аналізу позицій держав, розуміння політичної логіки учасників конференції.

Важливе місце в джерельній базі займає Праця Ж. Табуї [13]. Вона є узагальненням дипломатичної історії міжвоєнного періоду та дозволяє простежити еволюцію міжнародних відносин, дослідити кризу Версальської системи, зрозуміти причини міжнародної нестабільності. Джерело має аналітичний характер і поєднує історичний опис, політичний аналіз, дипломатичні оцінки.

Окрему групу джерел становлять документи, що регламентують сучасну історичну освіту в Україні. Зокрема, Державний стандарт базової середньої освіти [4] є важливим нормативним документом, який визначає цілі історичної освіти, ключові компетентності, вимоги до навчальних результатів. Його значення для дослідження полягає у можливості проаналізувати сучасні підходи до викладання проблеми повоєнного облаштування світу, дослідити компетентнісну модель навчання, визначити місце теми у шкільному курсі.

Важливу роль джерела відіграють навчальні програми [3], які дозволяють дослідити структуру викладання теми, очікувані результати навчання, змістові компоненти курсу історії. Вони демонструють сучасну орієнтацію на компетентнісне навчання, використання міжпредметних зв’язків, акцент на розвитку критичного мислення.

Важливим допоміжним джерелом є навчально-методичний електронний ресурс «Версальський мирний договір 1919 р. Джерела до практичного заняття». Він містить адаптовані тексти документів, питання для аналізу, практичні завдання. Його значення полягає у можливості методичного забезпеченні уроків; розвитку джерелознавчих умінь учнів; реалізації діяльнісного підходу до навчання.

Отже, джерельна база теми є достатньо широкою та репрезентативною. Основу дослідження становлять міжнародні договори, які дозволяють проаналізувати політичні, територіальні та правові аспекти післявоєнного врегулювання. Важливе значення мають мемуарні та дипломатичні джерела, що дають змогу реконструювати переговорний процес і зрозуміти позиції

учасників Паризької мирної конференції. Нормативно-освітні документи та навчальні програми забезпечують можливість дослідження сучасної методики викладання теми у закладах загальної середньої освіти, а електронні освітні ресурси сприяють реалізації компетентнісного та діяльнісного підходів у навчанні історії.

1.3. Методологія дослідження

Методологія дослідження теми «Версальська система договорів: історичний контекст та методика вивчення в школі» ґрунтується на комплексному поєднанні загальнонаукових, спеціально-історичних та психолого-педагогічних методів дослідження. Міждисциплінарний характер теми зумовлює необхідність використання методологічних підходів як історичної науки, так і теорії та методики навчання історії.

Дослідження охоплює два взаємопов’язані напрями: вивчення історичного змісту Версальської системи міжнародних договорів та аналіз методики викладання теми у закладах загальної середньої освіти. Саме тому методологічна база дослідження є комплексною та поєднує принципи історизму та наукової об’єктивності, системний і міждисциплінарний підходи, компетентнісну парадигму сучасної освіти, методи історико-педагогічного аналізу.

Одним із провідних методологічних принципів дослідження є принцип історизму. Він передбачає розгляд Версальської системи у конкретних історичних умовах; вивчення міжнародних договорів у контексті завершення Першої світової війни; аналіз причин, перебігу та наслідків Паризької мирної конференції; дослідження еволюції міжнародних відносин міжвоєнного періоду. Застосування принципу історизму дозволяє уникнути однобічних оцінок; простежити причинно-наслідкові зв’язки; виявити вплив Версальської системи на подальший розвиток міжнародної політики. У методичному

аспекті принцип історизму забезпечує послідовне вивчення матеріалу, розуміння учнями історичної динаміки, формування цілісного бачення міжнародних процесів.

Важливе місце у дослідженні посідає принцип наукової об'єктивності, який передбачає критичний аналіз джерел, зіставлення різних історичних концепцій, врахування суперечливих оцінок Версальської системи, неупереджене висвітлення міжнародних подій. Застосування цього принципу дає можливість уникнути політичної заангажованості, об'єктивно оцінити діяльність держав-переможниць, дослідити як позитивні, так і негативні наслідки післявоєнного врегулювання. У шкільному навчанні принцип об'єктивності реалізується через роботу з різними історичними джерелами; аналіз альтернативних точок зору; розвиток критичного мислення учнів.

Системний підхід є одним із ключових у дослідженні. Він дозволяє розглядати Версальську систему як цілісний комплекс міжнародних договорів; як систему міжнародних відносин; як багаторівневий політичний механізм. У межах системного підходу аналізуються взаємозв'язки між Версальським, Сен-Жерменським, Нейїським, Тріанонським і Севрським договорами; вплив політичних рішень на міжнародну стабільність; роль міжнародних організацій. У методичному аспекті системний підхід забезпечує структуроване викладання теми, міжпредметні зв'язки, формування комплексного історичного мислення.

Дослідження теми має міждисциплінарний характер, оскільки поєднує історію, міжнародні відносини, міжнародне право, педагогіку, методику навчання історії. Міждисциплінарний підхід дозволяє комплексно аналізувати міжнародні договори, поєднувати історичний та правовий аналіз, досліджувати освітні аспекти викладання теми. Міждисциплінарність особливо важлива у сучасній школі, де тема Версальської системи пов'язується з громадянською освітою, правознавством, політичною історією, розвитком міжнародного права.

Одним із провідних спеціально-історичних методів є історико-генетичний метод. Він використовується для дослідження передумов створення Версальської системи, аналізу розвитку міжнародних відносин після війни, вивчення причин кризи міжвоєнного устрою. Метод дає змогу: простежити еволюцію міжнародної політики; виявити закономірності розвитку міжнародних конфліктів; дослідити формування ревізіоністських настроїв у Європі.

Важливе значення має історико-порівняльний метод. Він застосовується для, порівняння умов різних мирних договорів, аналізу позицій держав-переможниць, виявлення спільних та відмінних рис післявоєнного врегулювання. Метод дозволяє оцінити особливості міжнародної політики окремих держав; виявити суперечності Версальської системи; порівнювати історичні інтерпретації подій. У методиці навчання цей метод використовується через порівняльні таблиці, аналітичні завдання, роботу з історичними документами.

Історико-типологічний метод використовується для класифікації міжнародних договорів, визначення типових рис післявоєнних мирних угод, дослідження моделей міжнародного врегулювання. З його допомогою можна узагальнювати історичний матеріал, виявляти закономірності міжнародної політики, формувати системне бачення історичних процесів.

Оскільки тема дослідження пов’язана з методикою викладання історії, важливими є педагогічні методи. До них належать аналіз навчальних програм; аналіз підручників; узагальнення педагогічного досвіду; методичне моделювання уроків. Ці методи дозволяють визначити місце теми у шкільному курсі, дослідити зміст історичної освіти, оцінити ефективність методів навчання.

Сучасна методика викладання історії ґрунтується на компетентнісному підході. Його сутність полягає у формуванні ключових компетентностей; розвитку історичного мислення; виробленні навичок аналізу інформації;

формуванні громадянської свідомості. Компетентнісний підхід передбачає активну пізнавальну діяльність учнів; використання проблемного навчання; роботу з історичними джерелами; застосування інтерактивних технологій [58, с. 193]. У межах теми Версальської системи цей підхід реалізується через дискусії, аналіз міжнародних договорів, моделювання дипломатичних переговорів, роботу з історичними картами.

Важливе значення мають діяльнісний та інтерактивний підходи. Вони передбачають активну участь учнів у навчальному процесі; розвиток самостійного мислення; формування навичок співпраці. Для викладання теми ефективними є рольові ігри, дебати, метод проєктів, групова робота, аналіз історичних ситуацій. Такі підходи сприяють кращому засвоєнню матеріалу, розвитку критичного мислення, формуванню навичок аргументації. Методи візуалізації та цифрового навчання передбачають використання мультимедійних презентацій, історичних карт, фотодокументів, інфографіки, цифрових освітніх платформ.

Отже, методологія дослідження має комплексний і міждисциплінарний характер. Її основу становлять принципи історизму, наукової об’єктивності, системності та міждисциплінарності. У дослідженні використовуються спеціально-історичні методи – історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний та джерелознавчий аналіз, а також педагогічні методи дослідження. Сучасна методика викладання теми базується на компетентнісному, діяльнісному та інтерактивному підходах, що сприяють розвитку історичного мислення, критичного аналізу та громадянських компетентностей учнів.

РОЗДІЛ 2
ВЕРСАЛЬСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ: СУТНІСТЬ І ЗМІСТ

3.1. Підписання Версальського договору з Німеччиною.

Формування Версальської системи міжнародних договорів відбулось в ході проведення Паризької мирної конференції, яка стала ключовою міжнародною подією після завершення Першої світової війни. Вона була скликана державами-переможницями для вироблення умов повоєнного врегулювання та створення нової системи міжнародних відносин. Саме в ході конференції було закладено основи так званої Версальської системи мирних договорів – комплексу міжнародних угод, які визначили політичний устрій Європи та світу після війни.

«Я чекав цього моменту сорок сім років», – промовив Ж. Клемансо після того, як ознайомився з телеграмою маршала Ф. Фоша про підписання представниками Німеччини на чолі з Ерцбергером умов перемир'я. Після цього остаточне вирішення повоєнних питань переходило до мирної конференції. Упродовж багатьох років Ж. Клемансо був прихильником ідеї реваншу щодо Німеччини та виступав за війну з нею. Тепер він вважав перемогу лише початком подальшої боротьби. Саме йому належить перефразований вислів: «Мир – це продовження війни іншими засобами» [10, с. 213].

Паризька мирна конференція, метою якої було створення системи мирних договорів після Першої світової війни, розпочала роботу 18 січня 1919 р. і тривала з перервами до 21 січня 1920 р. [56, с. 30]. Ще до її відкриття між союзними державами велися тривалі й складні переговори. До Парижа

прибули численні прем'єр-міністри та міністри закордонних справ різних країн.

13 грудня 1918 р. до Франції на пароплаві «Джордж Вашингтон» прибув президент США В. Вільсон разом із великою делегацією та численними експертами. Сучасники жартували, що корабель «ледве витримував вагу знань і досвіду спеціалістів» [1]. У Парижі Вільсона зустрічали урочисто – гарматними салютами та церковними дзвонами. На той час його популярність у світі була надзвичайно високою.

Конференцію відкрив президент Франції Р. Пуанкаре, який у своїй промові різко засудив переможені держави. Уже в перший день було ухвалено рішення, що союзники укладатимуть окремі мирні договори з кожною країною, яка воювала проти них: окремо з Німеччиною, Австрією, Болгарією, Туреччиною та Угорщиною. Також було погоджено не допускати представників переможених держав до участі в роботі конференції. Передбачалося, що союзники самостійно вироблять умови договорів, після чого переможені країни будуть змушені їх підписати.

З цих питань суттєвих розбіжностей не виникало. Деякі дискусії точилися лише навколо організації роботи конференції. У Парижі зібралися делегації 27 держав Європи, Азії та Америки, серед яких були країни, що активно брали участь у війні, держави, які формально оголосили війну, а також новостворені країни – Польща, Чехословаччина та майбутня Югославія. Представників переможених держав і радянської Росії на конференцію не запросили [30, с. 64].

Ж. Клемансо прагнув обмежити вплив тих держав, які або взагалі не воювали, або брали у війні незначну участь. Спочатку планувалося створення «Ради десяти», до якої мали увійти глави урядів і міністри закордонних справ США, Франції, Великої Британії, Італії та Японії. Згодом обговорювалася ідея «Ради п'яти», до складу якої входили лише міністри закордонних справ цих держав. Однак Японія фактично самоусунулася від активної участі, оскільки

її інтереси були зосереджені переважно в Азії, де вона ще у 1914 р. захопила німецькі володіння в Китаї. У підсумку основні рішення ухвалювала «Рада чотирьох», до якої входили Д. Ллойд Джордж, В. Вільсон, Ж. Клемансо та В. Орландо. Водночас роль Орландо була незначною, оскільки інтереси Італії стосувалися переважно майбутнього договору з Австрією, тоді як на початковому етапі основна увага приділялася Німеччині. Тому фактично вирішальний вплив на перебіг конференції мала «Рада трьох» – Франції, Великої Британії та США. Її засідання проходили в атмосфері суворої секретності [11, с. 88-90].

До моменту підписання Версальський договір відбулося лише десять пленарних засідань конференції, тоді як основні рішення ухвалювалися в численних комісіях та під час неофіційних закулісних переговорів. Для роботи конференції створили 58 комісій, які провели загалом 1902 засідання – у середньому близько дванадцяти щодня. В історії дипломатії важко знайти іншу настільки неорганізовану міжнародну зустріч, як Паризька мирна конференція, адже значна частина важливих переговорів навіть не була належним чином задокументована. Коли Ж. Клемансо дорікали відсутністю протоколів, він зазвичай відповідав: «До біса протоколи» [13]. Журналісти того часу іронічно зазначали, що приблизно 30% сил конференції витрачалося на організаційні питання, 10% – на другорядні деталі, майже 40% – на запобігання конфліктам між союзниками, і лише близько 20 % – безпосередньо на встановлення миру [43].

Серйозні суперечки між учасниками конференції виникли й через питання робочої мови засідань. Ж. Клемансо наполягав на збереженні французької мови як традиційної мови дипломатії, особливо з огляду на втрати та страждання, яких зазнала Франція під час війни. Натомість Д. Ллойд Джордж підкреслював широке міжнародне поширення англійської мови. Італійський міністр закордонних справ Сонніно, який вільно володів французькою, заявив, що позиція Клемансо принижує Італію. Не менш

гострими були дискусії щодо порядку денного конференції. В. Вільсон наполягав, щоб насамперед розглянути питання створення Ліги Націй. На його думку, саме ця організація мала забезпечити тривалий мир і запобігти новим війнам. Лідери інших великих держав прагнули першочергово вирішити територіальні проблеми, оскільки кожна країна мала власні інтереси та претензії. Попри це, Вільсону вдалося домогтися пріоритетного обговорення питання створення міжнародної організації безпеки.

Загалом ухвалення рішень на конференції значною мірою проходило під впливом і тиском Ж. Клемансо та в інтересах Франції. Це проявлялося, зокрема, у тому, що французький прем'єр фактично ігнорував рішення загальних засідань учасників конференції. Саме він повідомив німецькому уряду про необхідність направити делегацію для отримання готового тексту мирного договору. 7 травня 1919 р. міністру закордонних справ Німеччини графу Брокдорфу-Ранцау, який очолював німецьку делегацію у Версалі, було вручено текст мирного договору для підписання. Таким чином, робота Паризька мирна конференція завершилася підготовкою мирного договору, який суттєво вплинув на подальший розвиток міжнародних відносин і значною мірою визначив хід світової історії у XX ст. [53, с. 123]

Від самого початку публікації у французькій та британській пресі давали зрозуміти, що на Німеччину очікують надзвичайно суворі умови миру. Особливо тривожним сигналом для німецької сторони ставало постійне посилення вимог, які маршал Ф. Фош висував під час кожного нового продовження перемир'я. 29 квітня 1919 р. на запрошення Ж. Клемансо до Версаля прибула німецька делегація на чолі з міністром закордонних справ графом Брокдорфом-Ранцау. До її складу входило п'ять представників. 7 травня у Версалі відбулося засідання Паризької мирної конференції за участю німецької делегації [41]. Фактично це засідання було організоване лише для передачі німецькій стороні тексту мирного договору.

Засідання відкрив Ж. Клемансо короткою промовою, наголосивши, що настав «час суворого розрахунку» [13]. У відповідь Брокдорф-Ранцау визнав поразку Німеччини та її безсилля, зазначивши, що німецька військова міць зламана, а країна стикається з ненавистю переможців. Однак він категорично відмовився визнавати Німеччину єдиною винуватицею війни, заявивши, що таке твердження було б неправдою. Він підкреслював, що відповідальність за війну лежить не лише на колишньому німецькому уряді, а й на інших державах. Також глава делегації визнав порушення міжнародного права з боку Німеччини, але водночас звинуватив у подібних діях і країни-переможниці. Особливе обурення він висловив щодо морської блокади Німеччини після перемир'я 11 листопада 1918 р., яка, за його словами, призвела до загибелі сотень тисяч мирних жителів уже після завершення бойових дій. Наприкінці виступу Брокдорф-Ранцау висловив сподівання на діяльність Ліга Націй як гаранта справедливого миру.

Версальський договір мав особливу рису, що надавала йому виразного історичного характеру. Хоча подібні приклади вже траплялися в європейській історії, зокрема після Тільзитського миру, коли Наполеон І Бонапарт нав'язав жорсткі умови Пруссії, у XIX ст. подібна практика між європейськими державами майже не застосовувалася. Версальський договір фактично перетворив Німеччину з активного суб'єкта міжнародної політики, здатного самостійно відстоювати свої інтереси, на державу, позбавлену реального політичного впливу та можливості визначати власну зовнішню політику [15, с. 19-20].

Версальський мирний договір містив 440 статей і 15 частин [56, с. 38]. Він фактично позбавив Німеччину статусу самостійного й впливового суб'єкта міжнародної політики, перетворивши її на державу, яка втратила можливість активно відстоювати власні інтереси силовими засобами. Умови договору суттєво обмежували військовий, політичний та колоніальний потенціал країни.

Згідно з договором, Німеччина втрачала право утримувати повноцінну армію. Їй дозволялося мати лише 96 тисяч солдатів і 4 тисячі офіцерів. Військовослужбовці набиралися на дванадцятирічний термін, і у випадку смерті солдата його не можна було замінити до завершення цього строку. Таким чином фактично ліквідовувалася загальна військова повинність. Було розформовано генеральний штаб, заборонено створення важкої артилерії, за винятком обмеженої кількості легких гармат. Також знищувалися фортифікаційні споруди та укріплення військових портів. Німеччині заборонялося виробляти зброю навіть для експорту. Для контролю за виконанням цих умов союзники створювали спеціальні міжнародні комісії [7].

Серйозні обмеження накладалися і на військово-морські сили. Німеччина втрачала право мати потужний військовий флот. Їй залишили лише кілька невеликих кораблів: шість крейсерів, шість легких крейсерів, дванадцять міноносців і дванадцять канонерських човнів, чого було недостатньо навіть для ефективної охорони власного узбережжя. Підводний флот повністю заборонявся. Крім того, морські порти країни, а також річки Рейн, Дунай, Ельба й Одер відкривалися для вільного користування суднами союзних держав без необхідності отримувати дозвіл Німеччини [2].

Договір також ліквідовував колоніальну імперію Німеччини. Вона втрачала всі свої колонії разом із майном, що там знаходилося, і позбавлялася права створювати колоніальні володіння в майбутньому. Німеччина не могла перекидати навіть невеликі військові сили за межі Європи. Окрім цього, заборонялося будувати укріплення на лівому березі Рейну та в п’ятдесятикілометровій зоні на схід від річки.

Територіальні та матеріальні втрати Німеччини були надзвичайно значними. Насамперед Ельзас-Лотарингія поверталася Франції. Окрім цього, Франція на п’ятнадцять років отримувала контроль над Саарська область. Після завершення цього терміну питання про державну належність Саару мало

вирішуватися шляхом плебісциту. Якщо область поверталася Німеччині, вона повинна була компенсувати Франції вартість саарських вугільних шахт [2].

Польща отримала частину Верхньої Сілезії, Познань, більшу частину Західної Пруссії та окремі райони Померанії. Місто Данциг було проголошене «вільним містом». У результаті польські території відокремили Східна Пруссія від основної частини Німеччини. Мемельський край був відокремлений від Східної Пруссії й згодом перейшов до Литва. Питання про належність Північного Шлезвігу вирішувалося шляхом голосування населення, після якого частина цієї території відійшла до Данія.

Німеччина також відмовлялася від усіх своїх колоніальних володінь, які були поділені між Франція та Британська імперія. Франція отримала більшу частину Камеруну та значну територію Того. Британська імперія взяла під контроль частину африканських колоній, а також острови Самоа та Нову Гвінею. Японія отримала Циндао (Кіао-Чао), який вона захопила ще під час війни. Разом із втратою колоній Німеччина позбавлялася і своєї системи підводних телеграфних кабелів [7].

Таким чином, умови Версальського договору суттєво обмежили військові, територіальні та економічні можливості Німеччини, що стало однією з причин глибокого невдоволення в німецькому суспільстві та поширення реваншистських настроїв у міжвоєнний період.

Територіальні втрати Німеччини були надзвичайно значними. Практично всі землі, які Пруссія здобувала з середини XVIII ст. до 1914 р., а також усі територіальні надбання Німецької імперії в період її існування, були втрачені. Загалом країна позбавлялася приблизно 17 % своєї європейської території та всіх заморських володінь без винятку. Особливо болісним було те, що відходили найбільш економічно цінні регіони: Лотарингія, яка забезпечувала німецьку металургію залізною рудою, Верхня Сілезія з її значними запасами вугілля, а також Саарський вугільний басейн.

Матеріальні втрати Німеччини за умовами Версальський договір також були масштабними. По-перше, країна змушена була передати переможцям майже весь свій торговельний флот: судна великої вантажопідйомності – повністю, менші судна – частково, риболовецькі та річкові кораблі – у визначених відсотках. Окрім цього, протягом п’яти років Німеччина мала передавати частину новозбудованих кораблів союзникам як компенсацію за втрати підводних човнів під час війни. По-друге, передбачалися масштабні поставки вугілля: протягом десяти років Німеччина мала щорічно постачати десятки мільйонів тонн вугілля державам-переможницям, що поступово коригувалося залежно від економічної ситуації. По-третє, країна передавала значні обсяги сільськогосподарської продукції, зокрема сотні тисяч голів худоби, включаючи десятки тисяч молочних корів, що додатково послаблювало її аграрний сектор. По-четверте, особливо важливим було зобов’язання щодо репарацій. Німеччина повинна була сплачувати будь-які суми, які визначать переможці, навіть без остаточно встановленого ліміту. Згодом було оголошено суму близько 132 мільярдів золотих марок, а також додаткові виплати Бельгії [23, с. 10].

Проблема репарацій посідала центральне місце в умовах договору. Формально ідея відшкодування збитків, завданих війною, мала справедливий характер, однак на практиці вона набула форми надмірних фінансових вимог. Французькі політики, зокрема Ж. Клемансо та А. Тардьє, обґрунтовували це необхідністю повного відшкодування всіх втрат – матеріальних, людських і військових витрат, покладаючи на Німеччину максимальний фінансовий тягар. Фактично це розглядалося як інструмент економічного послаблення переможеної держави. Водночас варто зазначити, що конференція не встановила остаточного розміру та чітких строків виплати репарацій, тому це питання залишалося неврегульованим ще багато років [36].

Німецькі представники, хоча й очікували суворих умов миру, були шоковані змістом отриманого 7 травня 1919 р. документа. Один із учасників

делегації навіть порівняв ці вимоги з найжорстокішими мирними умовами в історії, починаючи з часів Риму. У самій Німеччині оголосили національний траур після ознайомлення з текстом договору. Попри це, 28 червня 1919 р. у дзеркальній залі Версальського палацу, там, де у 1871 р. було проголошено Німецьку імперію, відбулося підписання Версальський договір, що юридично закріпило нову повоєнну систему міжнародних відносин.

Опис церемонії підписання договору, який залишила Ж. Табуї, передає її як урочисту й водночас напружену подію. «У центрі Дзеркального залу було споруджено підвищення, з якого присутні – «всі великі світу цього» та обрані гості – могли спостерігати за тим, як делегати ставлять підписи під Версальський договір.

Ж. Клемансо сидів у центрі довгого столу обличчям до вікон; праворуч від нього розміщувався президент США В. Вільсон, ліворуч – Д. Ллойд Джордж. Місце маршала Ф. Фош залишалося порожнім, адже він не підтримував укладений договір, вважаючи, що той не гарантує безпеки Франції. О 15:00 у залі пролунали дзвони годинника. До приміщення зайшов блідий німецький міністр закордонних справ Герман Мюллер у темному, дещо зношеному сюртуку. У цей момент несподівано з’явилося сонце, яке залило світлом парк і залу, відбиваючись у дзеркалах і створюючи яскраве сяйво. Півголосом Клемансо промовив слова, що поєднували пафос і символізм: він звернувся до сонця як до знака перемоги, згадуючи Аустерліц і Марну та закликаючи його залишатися з Францією. Далі розпочалося поіменне викликання німецьких делегатів, а згодом – представників усіх держав, які мали підписати договір у встановленій черзі. О 15:50 підписання було завершено. У цей момент пролунали гарматні салюти, які символізували перемогу. Клемансо оголосив, що всі підписи поставлено, мир між Німеччиною та союзними державами укладено, а новий політичний порядок у Європі встановлено, після чого засідання було закрито [13]. 9 липня 1919 р. Національні збори Німеччини ратифікували Версальський мирний договір, а

до 10 січня 1920 р. його ратифікували чотири головні союзні держави (без США) [56, с. 38].

Отже, Версальський договір мав надзвичайно тяжкі наслідки для Німеччина. Країна втратила значні території, усі колонії, частину промислових ресурсів і була суттєво обмежена у військовій сфері. На Німеччину покладалися великі репараційні виплати, що призвело до економічної кризи, інфляції та соціальної нестабільності. У німецькому суспільстві поширилися почуття приниження та несправедливості, що сприяло зростанню реваншистських настроїв і радикальних політичних сил. У підсумку умови договору стали одним із чинників дестабілізації міжнародних відносин у міжвоєнний період та створили передумови для Друга світова війна

3.2. Укладення мирних договорів з союзниками Німеччини по війні

Після завершення війни держави-переможниці уклали низку мирних договорів з союзниками Німеччини. Ці договори були вироблені під час роботи Паризької мирної конференції та стали складовою Версальської системи міжнародних договорів. Вони визначили нові кордони, політичний устрій Європи та суттєво змінили міжнародні відносини.

10 вересня 1919 р. у передмісті Парижа Сен-Жермен було укладено мирний договір між державами-переможницями та Австрією [20, с. 2]. Фактично ще до прибуття австрійської делегації до Сен-Жермена основні умови миру та кордони нової австрійської держави вже були остаточно визначені, а представникам Австрії залишалося лише отримати текст договору для підписання.

На той час Угорщина уже відокремилася від Австрії, і з нею держави Антанти планували укласти окремий мирний договір. Чехословаччина також вийшла зі складу колишньої Австро-Угорської імперія та тепер брала участь у

конференції як держава-переможниця. Південнослов'янські землі ще восени 1918 р. перейшли до Королівства сербів, хорватів і словенців, до складу якого увійшла й Чорногорія. Галичина відійшла до Польщі, Буковина – до Румунії, а Трієст і Трентіно – до Італії. У результаті від колишньої Австро-Угорщини залишилася лише незначна частина території – приблизно одна восьма її довоєнних володінь та трохи більше однієї дев'ятої населення. Саме ці зміни й були юридично закріплені Сен-Жерменським договором, який визначив нові кордони Австрійської республіки на користь сусідніх держав [35, с. 377].

Договір суттєво обмежував військові можливості Австрії. Їй дозволялося утримувати армію чисельністю не більше 30 тисяч осіб, причому вона мала виконувати лише функції підтримання внутрішнього порядку. Додаткові статті договору фактично унеможливлювали будь-які спроби обійти ці обмеження. Подібно до умов Версальського договору для Німеччини, Австрія також зобов'язувалася сплачувати репарації, остаточний розмір яких мали визначити держави-переможниці. Крім того, австрійська митна політика повинна була надавати товарам союзних держав режим найбільшого сприяння. Значна частина міжнародних економічних і комерційних прав Австрії скасовувалася, а економіка країни фактично опинялася під контролем переможців [5].

Після розпаду імперії Австрія перетворилася на невелику державу з надмірно великою столицею – Віднем, який століттями був центром великої багатонаціональної держави. Економічне становище країни стало вкрай складним, оскільки вона втратила традиційні господарські зв'язки з Чехословаччиною, Угорщиною та Румунією. Багато сучасників вважали природним виходом приєднання Австрії до Німеччини, однак спеціальна стаття договору категорично забороняла об'єднання двох держав без дозволу Ліга Націй.

У перші післявоєнні роки «австрійське питання» стало однією з важливих проблем європейської політики. Величезний Відень із населенням

близько 1,75 млн осіб та промисловість, розрахована раніше на багатомільйонний імперський ринок, опинилися в умовах економічної ізоляції та глибокої кризи. Канцлер Австрійської республіки К. Реннер намагався протестувати проти суворих умов договору, однак його заперечення були відхилені. У підсумку 10 вересня 1919 р. договір було офіційно підписано [34, с. 288].

Після укладення миру з Австрією держави-переможниці перейшли до врегулювання відносин з Угорщиною. Ставлення до неї було особливо суворим, оскільки в країнах Антанти вважали, що саме угорські політичні кола значною мірою підштовхували Австро-Угорську імперію до участі у війні. Крім того, серед південнослов'янських народів, особливо сербів, існувало сильне негативне ставлення до Угорщини, а серед держав-переможниць не знайшлося впливових сил, які б активно підтримували збереження її довоєнних позицій.

За умовами Тріанонського договору, підписаного 4 червня 1920 р. [37], Угорщина втратила більшу частину своєї території. Із понад 232 тис. км² довоєнних земель у її складі залишилося лише близько 95,5 тис. км². Значними були й демографічні втрати: країна позбавлялася понад 12 млн населення, тоді як у нових кордонах проживало приблизно 8,2 млн осіб [27, с. 62-66]. Найбільші територіальні здобутки отримали сусідні держави – Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців та Румунія. Невелика територія Бургенланд була передана Австрії, що мало також політичну мету – послабити можливі зв'язки між Австрією та Угорщиною [9].

Подібно до Німеччини та Австрії, Угорщина піддавалася серйозним військовим обмеженням. Їй дозволялося мати лише невелику армію чисельністю до 35 тисяч осіб без важкої артилерії та військової авіації. Крім того, країна повинна була виплачувати репарації, визначені союзниками [9]. У результаті угорська економіка значною мірою потрапила у фінансову

залежність від держав Антанти, насамперед від французького та британського капіталу.

Щодо Болгарії, то її втрати були меншими порівняно з іншими союзниками Німеччини, хоча також мали серйозні наслідки. За умовами Нейїського договору, підписаного 27 листопада 1919 р. у Нейї поблизу Парижа [56, с. 39], Болгарія повинна була віддати Сербії 2500 тис. км ^{2} з 113 тис. населення, на користь Греції – 6400 км ^{2} з 320 тис. населення [18]. Звичайно, всі здобутки Румунії за рахунок Болгарії згідно Бухарестського миру 1913 р., тимчасово ліквідовані болгарами у 1916 р, тепер, згідно миру в Неї, були повернуті Румунії (Добруджа та ще деякі округи). Повністю було втрачено ту частину Фракії, яка належала болгарам. Болгарія втратила доступ до Егейського моря. Фракія певний час залишалася під контролем союзників, а потім була віддана Греції. Окрім територіальних поступок, Болгарія повинна була здійснювати натуральні поставки та виплачувати значну грошову контрибуцію на користь сербів (50 тис. вугілля щорічно, повернення забраної худоби, або повернення за неї та за ту, яку було знищено, винагороди), сплатити контрибуцію в розмірі 2,25 млрд. франків золотом, що ставило країну під повний фінансовий контроль переможців. Окрім виплат, передбачених статтею 121, Болгарія брала на себе зобов’язання повернути, відповідно до умов, визначених Міжсоюзною комісією, різноманітне майно та цінні папери, які були захоплені, конфісковані або вилучені на територіях Греція, Румунія і Королівство сербів, хорватів і словенців під час болгарської окупації. Для виконання цієї вимоги уряди зазначених держав повинні були протягом чотирьох місяців після набуття чинності договором подати Міжсоюзній комісії перелік майна та цінностей, які підлягали поверненню. Разом із цим вони мали надати всю необхідну інформацію, що допомогла б встановити місцезнаходження цих предметів на болгарській території та підтвердити їхню належність [6]. Військо повинно було бути виключно найманим і не перевищувати 20 тис. осіб []. Болгарія зобов’язується розшукати

й повернути, не гаючи часу Греції, Румунії та Сербсько-Хорватсько-Словенській державі всілякі документи або архіви та всілякі предмети, що становлять археологічний, історичний чи художній інтерес і загарбані на території цих країн під час війни [6].

Таким чином, мирні договори з Угорщиною та Болгарією суттєво змінили політичну карту Центральної та Південно-Східної Європи, послабили колишніх союзників Німеччини та стали джерелом тривалого невдоволення й реваншистських настроїв у цих країнах.

Найдовше переможці працювали над виробленням мирного договору з Туреччиною. Севрський договір був підписаний 10 серпня 1920 р. між державами Антанти та Османською імперією у французькому місті Севр поблизу Парижа [56, с. 39]. Цей договір став одним із ключових елементів Версальської системи міжнародних договорів і мав на меті остаточно врегулювати становище Османської імперії після її поразки у Першій світовій війні. Його умови були надзвичайно тяжкими для Туреччини й фактично означали розчленування Османської держави.

Після поразки Османської імперії держави Антанти прагнули ліквідувати її як велику державу, встановити контроль над стратегічними територіями Близького Сходу, посилити власний вплив у регіоні, забезпечити контроль над чорноморськими протоками. На момент підписання договору значна частина території Османської імперії вже перебувала під окупацією військ союзників.

Договір передбачав величезні територіальні поступки. Так Греція отримувала Східну Фракію майже до околиць Константинополя, а також право управління містом Смирна (Ізмір) із перспективою подальшого приєднання цієї території після проведення плебісциту. Італія одержувала зону впливу в південно-західній Анатолії. Франція встановлювала контроль над частиною Кілікії та Сирією. Велика Британія отримувала мандати над Палестиною, Іраком і Трансйорданією. Таким чином Османська імперія

фактично втрачала більшість своїх арабських володінь. Одним із найважливіших положень договору було визнання незалежності Вірменії [46, с. 224], передбачення створення автономного, а в перспективі – незалежного Курдистану. Ці положення викликали різке невдоволення турецьких націоналістів [8].

Особливе значення мало питання чорноморських проток – Босфору і Дарданелли. Вони оголошувалися відкритими для міжнародного судноплавства як у мирний, так і у воєнний час. Контроль над ними переходив до міжнародної комісії, що суттєво обмежувало суверенітет Османської держави [34, с. 111]. Крім того, Севрський договір різко скорочував військову могутність Туреччини: армія обмежувалася 50 тисячами осіб; заборонялося мати сучасний військовий флот; встановлювався контроль союзників над фінансами та озброєннями [8]. Фактично Османська імперія втрачала можливість вести самостійну військову політику.

У фінансово-економічному відношенні договір підтверджував економічні привілеї іноземного капіталу, посилював залежність Туреччини від західних держав, передбачав міжнародний контроль над фінансами країни. Економіка Османської імперії опинялася під фактичним наглядом держав-переможниць.

Умови Севрський договір були сприйняті турецьким суспільством як національне приниження та загроза самому існуванню турецької державності. Проти договору виступив національно-визвольний рух на чолі з Мустафою Кемалем Ататюрком. У Туреччині розпочалася війна за незалежність, у ході якої кемалістам вдалося вигнати іноземні війська, ліквідувати султанський уряд, створити нову турецьку державу [52]. Проте, Севрський договір фактично не був реалізований у повному обсязі, оскільки турецький національний рух відмовився його визнавати. Після перемоги кемалістів умови договору були переглянуті. У 1923 р. його замінив Лозаннський договір,

який визнав незалежність нової Турецької держави; скасував більшість обмежень Севрського договору; закріпив сучасні кордони Туреччини.

Таким чином, Севрський договір не лише завершував участь Османської імперії у Першій світовій війні, а й став важливим чинником політичних змін на Близькому Сході та в Європі.

3.3. Суперечності та недоліки Версальської системи

Версальська система міжнародних договорів була створена після завершення Першої світової війни з метою встановлення нового міжнародного порядку, забезпечення миру та недопущення нової великої війни. Проте вже в перші роки свого існування система виявила численні суперечності й недоліки, які поступово призвели до її кризи та остаточного краху напередодні Другої світової війни.

Як показала історія міжвоєнного періоду, основні суперечності та недоліки Версальської системи міжнародних договорів зводилась до наступного:

1. Несправедливий характер мирних договорів. Найбільше критики викликали умови Версальського договору щодо Німеччина. Втративши значні території, позбувшись колоній, з обмеженнями у військовій сфері остання зобов’язувалася виплачувати величезні репарації та офіційно визнавалася винною у розв’язанні війни. Такі умови сприймалися німецьким суспільством як принизливі й несправедливі. У подальшому документ викликав суперечливі оцінки. Частина публіцистів називала його «французьким миром», однак Франція не досягла повного домінування в Європі й не змогла повністю гарантувати свою безпеку від можливого німецького реваншу. Це породило

реваншистські настрої та прагнення переглянути післявоєнний порядок. Подібне невдоволення існувало також в Угорщині, Болгарії та Туреччині [42].

2. Невідповідність принципу самовизначення народів. Одним із головних принципів післявоєнного врегулювання був принцип національного самовизначення, проголошений В. Вільсон. Проте на практиці він реалізовувався непослідовно. У новостворених державах, таких як Чехословаччина, Польща і Королівство сербів, хорватів і словенців опинилися значні національні меншини. Через це виникали міжетнічні конфлікти та територіальні суперечки. Багато народів не отримали власної державності, зокрема, курди, частина українців, інші етнічні групи Центральної та Східної Європи [44, с. 107-108].

3. Ослаблення переможених держав без створення стабільного балансу сил. Система значно послабила країни, що зазнали Поразки у Першій світовій війні. Однак новий баланс сил у Європі виявився нестійким. «Старі» імперії були ліквідовані, але нові держави часто були економічно слабкими й політично нестабільними. Це створило умови для економічних криз, прикордонних конфліктів, політичної нестабільності.

4. Суперечності між державами-переможницями. Між країнами Антанти існували серйозні розбіжності щодо майбутнього Європи. Франція прагнула максимально послабити Німеччину. Велика Британія побоювалася надмірного посилення Франції та хотіла зберегти економічну рівновагу. США виступали за більш поміркована політику та створення системи колективної безпеки. Ці суперечності унеможливили формування єдиної та послідовної міжнародної політики [36].

5. Слабкість Ліги Націй. Ліга Націй стала важливим елементом Версальської системи, але виявилася малоефективною. Основні проблеми у її діяльності характеризувались як відсутність власних військових сил, залежність від позиції великих держав, невступ до організації США, ізоляція

Радянська Росія на початковому етапі. Ліга Націй не змогла ефективно реагувати на міжнародні кризи та агресію.

6. Економічні проблеми. Репараційна політика щодо Німеччини негативно вплинула не лише на саму країну, а й на економіку всієї Європи. Прямими наслідками нового порядку стали: гіперінфляція в Німеччині; фінансова нестабільність; посилення соціального невдоволення; економічна залежність європейських країн від американських кредитів. Після Великої депресії міжнародна економічна система зазнала ще більшої дестабілізації.

7. Формування реваншистських настроїв. Принизливі умови мирних договорів сприяли поширенню ідей реваншу, що особливо гостро проявилося в Німеччині, Угорщині і Болгарії. У Німеччині невдоволення Версальським договором активно використовували радикальні політичні сили, зокрема Адольф Гітлер та Націонал-соціалістична німецька робітнича партія [20, с. 4].

8. Відсутність універсального міжнародного порядку. Версальська система не охоплювала повною мірою всі великі держави світу. Так США не ратифікували Версальський договір, Радянська Росія тривалий час залишалася поза міжнародною системою, переможені держави не брали участі у виробленні умов миру. Тому система сприймалася багатьма країнами як нав’язана переможцями [23, с. 100]. Американська дипломатія також зазнала труднощів: у США критикували договір і сумнівалися в його вигодах. Водночас Великобританія отримала значні переваги: послаблення Німеччини як конкурента на морі та в колоніальній сфері дозволило їй розширити вплив на нові території та ресурси. Це дало підстави деяким британським діячам вважати підсумки війни стратегічним успіхом імперії, хоча такі оцінки також викликали дискусії. До середин 1920-х рр. зростала кількість праць економістів і публіцистів, які вважали договір помилковим і небезпечним для стабільності Європи. Особливо впливовою стала книга Дж. М. Кейнса «Економічні наслідки миру», де доводилося, що надмірне економічне послаблення Німеччини підриває відновлення всієї європейської економіки.

Після цього з’явилася значна кількість подібних праць, автори яких закликали до перегляду умов Версальського договору.

Отже, Версальська система міжнародних договорів мала суперечливий характер. З одного боку, вона завершила Першу світову війну та створила нову політичну карту Європи. З іншого – система містила глибокі внутрішні протиріччя: несправедливі умови для переможених держав, нерозв’язані національні питання, слабкість механізмів міжнародної безпеки та економічну нестабільність. Усе це сприяло загостренню міжнародних конфліктів у міжвоєнний період і стало одним із головних чинників, що призвели до початку Другої світової війни.

РОЗДІЛ 3
МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Шкільний курс всесвітньої історії: місце теми у навчальних програмах та підручниках

Версальська система договорів посідає важливе місце у шкільному курсі всесвітньої історії, оскільки вона пояснює завершення Першої світової війни, формування нового міжнародного порядку та причини подальшої політичної нестабільності в Європі. У навчальних програмах і підручниках ця тема розглядається не ізольовано, а як центральний елемент міжвоєнної історії ХХ ст. Адже тема Версальської системи договорів має одночасно: політичне значення – пояснює, як було перебудовано міжнародні відносини після війни; історичне значення – демонструє наслідки глобального конфлікту; виховне значення – формує розуміння небезпеки реваншизму, несправедливих мирних угод і міжнародної нестабільності; світоглядне значення – показує взаємозв’язок між дипломатією, економікою та війною. Саме через цю тему здобувачі освіти вперше знайомляться з такими поняттями, як післявоєнне врегулювання, міжнародна безпека, система колективної безпеки, репарації, мандатна система, реваншизм, Ліга Націй.

Що стосується місця теми у навчальних програмах та у структурі шкільного курсу, то у більшості сучасних програм України тема вивчається у курсі всесвітньої історії у 10 класі. Зокрема у розділах «Завершення Першої світової війни», «Повоєнне облаштування світу» та «Міжнародні відносини 1920-х років», передує їм тема «Причин та перебігу Першої світової війни», наступними є теми про міжвоєнну кризу, тоталітарні режими, передумови

Другої світової війни [3]. Отже, вона виконує роль перехідного вузла між двома світовими війнами.

Основними змістовими складовими теми у програмах є: 1. Паризька мирна конференція. Опрацювавши її, здобувачі освіти мають знати час проведення конференції, учасників (держав-переможниць), головних політичних діячів. В останньому контексті особлива увага приділяється Вудро Вільсону, Девіду Ллойд-Джорджу та Джорджу Клемансо. У підручниках вони часто подаються як «велика трійка». 2. Версальський договір з Німеччиною – є центральним компонентом теми. Зокрема, розглядаються територіальні втрати Німеччини, заходи із демілітаризації, репарації, обмеження армії, втрата колоній [3].

Далі програма пропонує здобувачам освіти ознайомитися з договорами, укладеними із союзниками Німеччини у Першій світовій війні: Сен-Жерменським, Тріанонським, Нейїським та Севрським. У програмах зазвичай вимагається знати держави, з якими їх укладено; розуміти територіальні зміни; бачити розпад імперій.

Окреме місце в програмах відводиться вивченню нової політичної карти світу після війни, зокрема утворення нових держав, зміна кордонів, національне питання. У цьому відношенні здобувачам освіти пропонується працювати із картами відновлення Польщі, утворення Чехословаччини, Королівства сербів, хорватів і словенців, розпад Австро-Угорщини, трансформація Османської імперії. Картографічний матеріал у підручниках тут надзвичайно важливий [3].

Розгляд питань пов’язаних із Лігою Націй у шкільних програмах включає вивчення причин створення організації, її структури, принципів діяльності, слабкості системи колективної безпеки. Тема є дуже зручною для розвитку історичного мислення, адже учні мають аналізувати міжнародні договори, їх умови, наслідки, інтереси сторін, порівнювати позиції держав (наприклад Франції, Великої Британії та США).

Отже, темі Версальської системи договорів» надається належна увага у навчальних програмах з всесвітньої історії для 10 класу. Вона виконує не лише інформаційну, а й концептуальну функцію: пояснює, як завершення Першої світової війни стало водночас початком нового періоду міжнародної нестабільності. У шкільних програмах ця тема служить основою для розуміння міжвоєнної епохи, причин виникнення тоталітаризму та передумов Другої світової війни.

Тема Версальської системи міжнародних відносин у сучасних шкільних підручниках з всесвітньої історії для 10 класу подається як ключовий елемент післявоєнного облаштування світу після Першої світової війни. У всіх трьох проаналізованих виданнях простежується спільна концептуальна основа, однак відрізняються акценти, методичні підходи та рівень аналітичності.

Зокрема, у всіх підручниках Версальська система розглядається як комплекс міжнародних договорів 1919–1920 рр.; основа післявоєнного світового порядку; механізм перерозподілу територій і сфер впливу; система, що заклала передумови нової міжнародної нестабільності. Обов’язково висвітлюються Версальський договір з Німеччиною, Сен-Жерменський договір, Нейїський, Тріанонський та Севрський договори, діяльність Паризької мирної конференції, створення Ліги націй [21, 47, 57].

У підручнику П. Полянського тема подається у системно-аналітичному форматі з акцентом на причинно-наслідкові зв’язки. Особливостями викладу теми є чітка логіка: передумови → конференція → договори → наслідки; акцент на політичних інтересах великих держав; пояснення суперечностей Версальської системи; підкреслення ролі США, Франції та Великої Британії. Методичні особливості полягають у наявності проблемних запитань після параграфів, завдань на аналіз документів, акцентуванні на формуванні історичного мислення. Загалом, підручник є найбільш аналітичним серед трьох, орієнтований на глибше розуміння міжнародних процесів [47, с. 46-55].

У підручнику І.Я. Щупака тема подається через поєднання текстового матеріалу, візуальних джерел і компетентнісних завдань. Особливості викладу теми полягають у значній кількості карт, схем і фотографій; увазі до візуалізації Версальської системи; поясненнф міжнародних договорів у спрощеній формі; акцентуванні на ключових поняттях і термінах. У методичному відношенні підручник містить завдання для групової роботи, аналіз карикатур, карт і документів, інтеграція історії та громадянської освіти, розвиток критичного мислення через джерела, що робить його найбільш «учнецентричним» і доступним для сприйняття та таким, що добре підходить для базового рівня засвоєння теми [57, с. 40-45].

У третьому аналізованому нами підручнику тема викладена у традиційно-структурованій формі з елементами сучасної методики. Зокрема подано системний опис міжнародних подій, детальний виклад Паризької мирної конференції, пояснення кожного договору окремо, помірний рівень аналітики. У методичному відношенні особливістю є наявність запитань репродуктивного і частково аналітичного характеру, завдань для роботи з історичними картами та на запам’ятовування ключових фактів. Туму цей підручник займає проміжну позицію між традиційною та компетентнісною моделлю навчання [21, с. 34-41].

Усі підручники спрямовані на розвиток історичного мислення, аналітичних навичок, уміння працювати з картами та документами. Найбільш компетентнісно орієнтованим є підручник Щупака, оскільки він активно використовує групову роботу, візуальні джерела, проблемні завдання.

У викладенні нашої теми у всіх підручниках простежуються такі спільні характеристики: 1) Версальська система подається як цілісний міжнародний механізм; 2) акцент на ролі великих держав; 3) підкреслення суперечливості післявоєнного устрою; 4) пояснення причин майбутньої нестабільності; 5) включення картографічного матеріалу; 6) наявність завдань для самостійної роботи.

Отже, аналіз підручників з всесвітньої історії для 10 класу свідчить, що тема «Версальська система міжнародних договорів» подається в єдиній онцептуальній рамці, але з різними методичними акцентами. Підручник П. Полянського є найбільш аналітичним і спрямованим на глибоке осмислення міжнародних процесів. Підручник І. Щупака вирізняється сучасним компетентнісним підходом і широким використанням візуальних та інтерактивних матеріалів. Підручник І. Васильківа, Р. Сіромського та В. Островського займає проміжну позицію, поєднуючи традиційний виклад із елементами нової методики. У сукупності ці видання забезпечують багатовимірне подання теми, що дозволяє реалізувати як історико-аналітичні, так і педагогічні цілі навчання.

3.2. Методичні підходи до вивчення теми у школі

Методика вивчення повоєнного облаштування світу передбачає комплексний підхід: від аналізу ключових геополітичних рішень до розуміння наслідків для народів, що бореться за самовизначення. Вона базується на поєднанні хронологічного, проблемного та порівняльного методів.

Освітня мета теми спрямоване на формування уявлення про повоєнне врегулювання після Першої світової війни; розуміння причин створення нової системи міжнародних відносин; аналіз суперечностей Версальсько-Вашингтонської системи; визначення її впливу на міжнародну політику 1920–1930-х рр.; розвиток уміння аналізувати міжнародні договори та політичні рішення.

На уроці, присвяченому формуванню Версальсько-Вашингтонської системи, здобувачі освіти розвивають такі ключові компетентності:

1. Вільне володіння державною мовою / Здатність спілкуватися іноземними мовами:

- Формування вміння оперувати історичною термінологією та коректно пояснювати її зміст. Сюди відноситься розуміння таких ключових понять, як «репарації» (відшкодування збитків державою, що розпочала війну), «реваншизм» (прагнення помститися за поразку), «політика відкритих дверей» (рівні можливості для ведення економічної діяльності в Китаї), та «статус кво» (збереження чинного становища).

2. Громадянські та соціальні компетентності:

- Аналіз міжнародних дипломатичних рішень та їхніх наслідків для світової безпеки. Обговорення боротьби між жорстким (Франція) та поміркованим (США) підходами до повоєнного врегулювання.
- Оцінка міжнародного права та інституцій: обговорення причин створення Ліги Націй та негативного впливу на її діяльність відмови Конгресу США ратифікувати Версальський договір.
- Аналіз питань суверенітету та територіальної цілісності, зокрема закріплення суверенітету Китаю Договором дев’яти держав.

3. Інформаційно-комунікаційна компетентність:

- Робота з історичною інформацією для порівняльного аналізу (наприклад, порівняння географічного фокусу Паризької конференції, що стосувалася переважно Європи, Африки та Західної Азії, та Вашингтонської конференції, що фокусувалася на Східній Азії та Тихоокеанському басейні).

4. Компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій:

- Вивчення обмежень, накладених на військові технології. Аналіз гонки озброєнь у військово-морській сфері (зокрема у виробництві лінкорів та появі авіаносців). Розгляд положень Версальського договору, що забороняли Німеччині мати бойову авіацію та бронетехніку.

5. Підприємливість і фінансова грамотність:

- Аналіз економічних аспектів міжнародних відносин: фінансове навантаження, спричинене гонкою озброєнь, а також оцінка економічних обмежень, зокрема величезних репараційних виплат Німеччини (майже

чверть трильйона марок), які вона остаточно завершила виплачувати лише у 2010 році.

- Розуміння сутності політики «відкритих дверей» у Китаї та її впливу на економічну діяльність іноземних держав у регіоні.

6. Інноваційність та Навчання впродовж життя:

- Усвідомлення того, що Договір п’яти держав став першим в історії договором про обмеження гонки озброєнь, що свідчить про пошук інноваційних рішень у міжнародній безпеці.
- Аналіз прагнення Великої Британії позбутися англо-японської угоди 1902 року та перейти до принципу багатосторонніх консультацій, що є прикладом пристосування до нових геополітичних реалій.

7. Культурна компетентність:

- Оцінка символічного значення місць підписання угод, наприклад, підписання принизливого для Німеччини миру у дзеркальній залі Версальського палацу, де у 1871 році було проголошено Німецьку імперію [42; 58, с. 198-205].

Загалом у методичному відношенні важливість теми Версальської системи договорів підкреслюється тим, що вона пояснює завершення Першої світової війни; розкриває механізми міжнародної дипломатії; демонструє процес формування нового світового порядку; показує причини нестабільності міжвоєнного світу; формує в учнів уміння аналізувати міжнародні конфлікти та договори. Методика викладання цієї теми має бути спрямована не лише на засвоєння фактів, а й на розвиток історичного мислення, критичного аналізу, уміння працювати з джерелами, навичок історичної аргументації. Тому методично важливо показати причинно-наслідковий зв’язок між війною і післявоєнним врегулюванням, зв’язок між Версальською системою та виникненням нових міжнародних конфліктів.

До основних методів викладання теми відносимо: пояснювально-ілюстративний, робота з історичною картою, аналіз міжнародних документів, використання візуальних джерел.

Зокрема, пояснювально-ілюстративний метод є базовим під час вивчення Паризької мирної конференції, основних договорів, територіальних змін. Учитель пояснює матеріал, використовує карту, демонструє схеми та таблиці, характеризує діячів (перш за все представників «великої трійки»). Карта є центральним методичним засобом теми, адже учні мають визначати нові держави, аналізувати територіальні зміни, порівнювати карту Європи до і після війни. У методичному відношенні це реалізується через роботу з контурними картами, нанесення нових кордонів, аналіз спірних територій, складання картосхем. Робота з історичними документами надзвичайно важлива для джерелознавчої роботи. Доцільно використовувати уривки Версальського договору та договорів, укладених із союзниками Німеччини, «14 пунктів» Вільсона, статуту Ліги Націй, політичних заяв лідерів. Здобувачі освіти при цьому мають визначати позицію автора, аналізувати умови договорів, порівнювати дипломатичні підходи [49, с. 69-70].

Вкрай важливо при вивчені означеної теми використовувати інтерактивні методи навчання, таких як дискусія, метод «прес», дебати, проектна діяльність.

Тема «Версальська система мирних договорів» має значний потенціал для застосування інтерактивних методів навчання, насамперед дискусії та дебатів. Це пояснюється суперечливістю історичних оцінок Версальської системи, наявністю різних політичних позицій держав та неоднозначністю наслідків післявоєнного врегулювання. Дискусія – це організоване обговорення проблемного питання, під час якого учні висловлюють власні думки, аргументують позиції та аналізують різні точки зору [16, с. 12]. Використання дискусійних методів дозволяє активізувати пізнавальну діяльність учнів, формувати критичне мислення, розвивати навички

аргументації, навчати аналізу історичних джерел, формувати вміння вести толерантний діалог, розвивати громадянську компетентність. Такі методи особливо ефективні у старших класах, де учні вже здатні до аналізу складних міжнародних процесів та історичних оцінок [50]. У процесі вивчення Версальської системи дискусія допомагає учням усвідомити складність міжнародної політики та суперечливість мирних угод.

У цьому контексті дискусія виконує як навчальні (поглиблення знань про Паризьку мирну конференцію; з'ясування причин нестабільності Версальської системи; аналіз наслідків договорів для різних держав), розвивальні (формування навичок критичного аналізу; розвиток логічного мислення; удосконалення вміння аргументувати) та виховні (повага до чужої думки; формування культури полеміки; сприяння усвідомленню цінності миру та дипломатії) функції.

Організація дискусії на уроці з вивчення даної теми має проходити в чотири етапи:

Етап 1. Постановка проблемного питання. Учитель формулює дискусійне питання, яке не має однозначної відповіді. Наприклад: Чи був Версальський договір справедливим? Чому Версальська система виявилася нестійкою? Чи могла Ліга Націй забезпечити мир? Хто несе відповідальність за провал післявоєнного врегулювання? Чи були умови миру надто жорсткими для Німеччини? Проблемність питання стимулює учнів до пошуку аргументів та аналізу історичних фактів.

Етап 2. Підготовка до дискусії. Учні опрацьовують тексти міжнародних договорів, історичні документи, статистичні матеріали, політичні карикатури, історичні карти. Учитель може запропонувати учням підготувати аргументи заздалегідь.

Етап 3. Проведення дискусії. Вона може проводитися у двох формах: фронтальна дискусія (усі учні беруть участь в обговоренні) чи групова

дискусія (клас поділяється на групи: представники Франції; США; Великої Британії; Німеччини; Італії. Кожна група аргументує позицію своєї держави.

Етап 4. Підбиття підсумків. Учитель узагальнює висловлені думки, акцентує увагу на історичних фактах, допомагає учням сформулювати висновки.

Інша інтерактивна методика – дебати – це форма організованої суперечки, у якій дві сторони відстоюють протилежні позиції щодо певної проблеми [16, с. 13]. На відміну від дискусії, дебати мають чітку структуру, регламент, систему аргументів і контраргументів, визначені ролі учасників. Метод дебатів сприяє розвитку історичного мислення, формуванню навичок публічного виступу, удосконаленню аргументації, розвитку інформаційної компетентності, формуванню навичок командної роботи. Найефективнішими темами вважаємо: 1. «Версальський договір був справедливим» (одна команда доводить справедливість покарання Німеччини, інша – надмірну жорстокість умов); 2. «Версальська система стала головною причиною Другої світової війни» (учні аналізують репарації, територіальні втрати, реваншизм, економічну кризу); 3. «Ліга Націй могла зберегти мир» (команди оцінюють можливості організації, її слабкі сторони, політику великих держав); 4. «Принцип самовизначення народів був реалізований несправедливо» (учні аналізують нові кордони, становище національних меншин, політику великих держав.

У методичному відношенні проведення дебатів також передбачає етапи: 1. Підготовчий етап (учитель визначає тему, формує команди, розподіляє ролі, пояснює правила дебатів; учні збирають аргументи, працюють із джерелами, готують виступи. 2. Проведення дебатів (вступні виступи, аргументація позиції, контраргументи, підсумкові виступи). 3. Узагальнення основних аргументів. При цьому, учитель виконує функції модератора, консультанта, організатора, арбітра, дотримуючись нейтральності, академічного характеру дискусії, виконання попередньо обговорених правил. Особливу ефективність

мають дебати, засновані на роботі з джерелами. Учні можуть використовувати тексти договорів, промови політиків, спогади дипломатів, статистику репарацій, політичні карикатури.

Проте, в організації проведення дискусії і дебатів можливі труднощів. Наприклад, недостатня підготовленість учнів, яку можна врегулювати попередньою роботою з матеріалом, наданням історичних джерел, підготовкою пам'яток для аргументації. В ході проведення таких форм роботи можливе домінування окремих учнів. Для недопущення цього встановлюється чіткий регламент, розподіл ролей, залучення всіх учасників. Для недопущення переходу до емоційної суперечки, використовуються правила академічної дискусії, контроль учителя, орієнтація на факти.

Загалом, методи дискусії та дебатів є надзвичайно ефективними у вивченні теми «Версальська система мирних договорів» у закладах загальної середньої освіти. Вони перетворюють учнів із пасивних слухачів на активних учасників навчального процесу, сприяють глибокому осмисленню історичних подій, формують критичне мислення, навички аргументації та громадянську компетентність. Завдяки дискусійним методам учні краще розуміють складність міжнародних відносин та історичну відповідальність політичних рішень.

Одним із найефективніших прийомів є моделювання та реалізація проектної діяльності [58, с. 195]. Прикладом може бути тема Паризької мирної конференції. Здобувачі освіти виконують ролі: делегації США; Франції; Великої Британії; Італії; Німеччини. Вони обстоюють інтереси держав, ведуть переговори, формують проєкт мирного договору. Тема також добре підходить для проєктної діяльності. Прикладами учнівських проектів можуть бути: «Нова карта Європи після Першої світової війни»; «Ліга Націй: успіх чи провал?»; «Чи справедливим був Версальський договір?»; «Політичні портрети учасників конференції».

Важливим в контексті вивчення теми є використання візуальних матеріалів [32], карикатури [24] та роботи з історичними поняттями Ефективними є: політичні карикатури, фотографії конференції, історичні плакати, інфографіка, схеми міжнародних відносин. Карикатури особливо корисні для розвитку критичного мислення [24, с. 15]. В ході цього учитель має систематично працювати над засвоєнням понять: репарації, анексія, демілітаризація, мандат, колективна безпека, реваншизм. Ефективними прийомами для цього слугуватимуть словникова робота, історичні диктанти, термінологічні вправи. Так учням буде легше запам’ятати дати основних договорів, визначати послідовність подій, співвідносити події та наслідки.

Сучасна методика також передбачає інтеграцію цифрових ресурсів. Можливими інструментами при цьому можуть стати інтерактивні карти, онлайн-тести, презентації, віртуальні музеї, хронологічні стрічки, QR-квести [33, с. 233-234]. Переваги такого прийому роботи полягають у візуалізації складної інформації, індивідуалізації навчання, підвищенні пізнавальної активності. До того ж тема має широкі міжпредметні зв’язки з правознавством, географією, громадянською освітою, українською літературою, мистецтвом через аналіз міжнародного права, вивчення етнічних конфліктів, дослідження антивоєнної літератури.

Методика перевірки та оцінювання знань має передбачати такі форми: поточне оцінювання (усне опитування, тестування, робота з картою, аналіз документів), формувальне оцінювання (самооцінювання, взаємооцінювання; рефлексія) і підсумкове оцінювання (тематична контрольна робота, історичне есе, захист проєкту). Тому для ефективної організації роботи вчитель має поєднувати традиційні та інтерактивні методи, активно використовувати документи, організовувати дискусії, формувати навички критичного мислення, звертати увагу на сучасні міжнародні паралелі, забезпечувати міжпредметну інтеграцію.

Отже, методика викладання теми «Версальська система міжнародних договорів» повинна поєднувати традиційні та інтерактивні методи навчання. Головне завдання вчителя полягає не лише у передачі фактів про післявоєнне врегулювання, а й у формуванні в учнів уміння аналізувати міжнародні процеси, бачити причинно-наслідкові зв’язки та критично оцінювати історичні події. Ефективне викладання теми сприяє розвитку історичної компетентності, політичної культури та громадянської відповідальності учнів.

ВИСНОВКИ

Отже, проведений аналіз історіографії, джерельної бази та методології дослідження засвідчує, що проблема Версальської системи договорів посідає важливе місце у вітчизняній історичній науці. Наукові праці дають можливість комплексно розкрити особливості післявоєнного міжнародного врегулювання, суперечності між державами-переможницями, причини нестабільності міжвоєнної Європи та передумови подальших міжнародних конфліктів. Значна увага дослідників приділяється окремим договорам Версальської системи, їхнім політичним, територіальним і правовим наслідкам, а також впливу на розвиток міжнародних відносин XX століття. Опрацьовані джерела мають різноплановий характер і забезпечують ґрунтовне висвітлення теми. Міжнародні договори, дипломатичні документи та мемуарна література дозволяють реконструювати процес формування повоєнного світового порядку. Водночас нормативно-освітні документи, навчальні програми та сучасні електронні ресурси дають змогу проаналізувати особливості викладання теми у закладах загальної середньої освіти відповідно до сучасних освітніх вимог. Методологічна основа дослідження має комплексний і міждисциплінарний характер. Поєднання принципів історизму, наукової об’єктивності, системності та міждисциплінарності забезпечує всебічний аналіз Версальської системи як історичного явища та як навчальної теми шкільного курсу історії.

У результаті проведеного дослідження було з’ясовано, що Версальська система міжнародних договорів стала ключовим елементом повоєнного врегулювання після Першої світової війни та визначила розвиток міжнародних відносин у міжвоєнний період. Її формування відбулося в ході Паризької мирної конференції 1919–1920 рр., на якій держави-переможниці прагнули створити новий світовий порядок, заснований на принципах

міжнародної безпеки, обмеження військової могутності переможених держав і недопущення нової великої війни.

Встановлено, що центральне місце у Версальській системі посідав Версальський договір з Німеччиною, який передбачав значні територіальні втрати, демілітаризацію, ліквідацію колоніальної імперії та покладання на Німеччину репараційних зобов'язань. Умови договору суттєво обмежували військовий, економічний і політичний потенціал держави, що викликало в німецькому суспільстві почуття приниження та несправедливості. Саме це стало одним із чинників формування реваншистських настроїв і подальшої радикалізації політичного життя Німеччини.

Доведено, що мирні договори з союзниками Німеччини – Сен-Жерменський, Тріанонський, Нейїський та Севрський – суттєво змінили політичну карту Європи й Близького Сходу. Унаслідок їх підписання відбувся остаточний розпад Австро-Угорської та Османської імперій, виникли нові держави, було встановлено нові кордони та перерозподілено території. Водночас значна кількість народів залишилася поза межами власних національних держав, що породило численні міжетнічні суперечності й територіальні конфлікти.

У роботі встановлено, що Версальська система мала низку внутрішніх суперечностей і недоліків. Принцип національного самовизначення реалізовувався непослідовно; умови миру щодо переможених держав були надмірно суворими; Ліга Націй не мала ефективних механізмів забезпечення міжнародної безпеки; між державами-переможницями існували суттєві розбіжності щодо майбутнього Європи. Важливим чинником нестабільності стали також економічні проблеми, пов'язані з репараційною політикою та післявоєнною кризою.

З'ясовано, що Версальська система не змогла забезпечити тривалий і стабільний мир. Її суперечливий характер, принизливі умови для переможених держав, слабкість міжнародних механізмів безпеки та загострення

економічних проблем створили підґрунтя для виникнення нових міжнародних конфліктів. У підсумку система стала одним із важливих чинників дестабілізації міжнародних відносин у міжвоєнний період та однією з передумов Другої світової війни.

У ході дослідження також проаналізовано методичні аспекти викладання теми «Версальська система міжнародних договорів» у закладах загальної середньої освіти. Встановлено, що тема займає важливе місце у курсі всесвітньої історії 10 класу, оскільки дозволяє учням зрозуміти особливості повоєнного облаштування світу, причини міжнародної нестабільності міжвоєнної доби та передумови Другої світової війни.

Проаналізовані навчальні програми та шкільні підручники засвідчили, що тема подається комплексно, із використанням політичного, історичного та картографічного матеріалу. Водночас різні підручники відрізняються рівнем аналітичності, методичними підходами та використанням компетентнісно орієнтованих завдань.

Доведено, що ефективне вивчення теми потребує поєднання традиційних та інтерактивних методів навчання. Особливе значення мають робота з історичними документами, картами, політичними карикатурами, використання дискусій, дебатів, рольових ігор та проєктної діяльності. Такі методи сприяють формуванню історичного мислення, розвитку навичок критичного аналізу, аргументації та громадянської компетентності учнів.

Отже, Версальська система міжнародних договорів стала важливим етапом розвитку міжнародних відносин ХХ ст., однак її внутрішні суперечності та недоліки не дозволили забезпечити стабільний мир у Європі. Водночас вивчення цієї теми у шкільному курсі всесвітньої історії має вагоме освітнє та виховне значення, оскільки сприяє формуванню в учнів цілісного розуміння міжнародних процесів, причин глобальних конфліктів та значення дипломатії у збереженні миру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Архив полковника Хауза. Т. IV. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1944. 406 с.

2. Версальський мирний договір 1919 р. Джерела до практичного заняття. URL: http://vchithist.blogspot.com/2016/01/1919.html

3. Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2022. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf (дата звернення 16.05.2026).

4. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti (дата звернення: 25.10.2025).

5. Договір з Австрією (Сен-Жерменський договір). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/998_082#Text

6. Договір з Болгарією (Нейїський договір). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/998_083#Text

7. Договір союзних держав із Німеччиною (Версальський договір). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/998_081#Text

8. Договір з Туреччиною (Севрський договір). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/998_085#Text

9. Договір з Угорщиною (Тріанонський договір). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/998_084#Text

10. Ллойд-Джордж Девид. Военные мемуары. В 3-х томах. Т.1. Москва: Издательство иностранной литературы, 1957 656 с.

11. Ллойд-Джордж Девид. Правда о мирных договорах. В 2-х томах. Т.2. Москва: Издательство иностранной литературы, 1957. 555 с.

12. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. Постанова КМУ від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: www.mon.gov.ua (дата звернення: 20.10.2025).

13. Табуи Ж. Двадцять лет дипломатической борьбы. URL: https://loveread.ec/read_book.php?id=50485&p=1 (дата звернення 14.05.2026).

2. Монографії і статті

14. Абаїмов В. Перша світова війна 1914-1918 рр. в курсі всесвітньої історії (10 кл.). Методичні рекомендації. *Історія в школі.* 1998. №5-6. С. 36-46.

15. Абаїмов В., Сотниченко В. Тема: «Облаштування повоєнного світу. Версальсько-Вашингтонська система» (Всесвітня історія, 10 клас). *Історія в школі*. 1999. №11. С. 19-23.

16. Безена І., Карпань І. Трансформації змісту шкільної історичної освіти: вивчення подій та суспільного розвитку. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 66. С. 11–16.

17. Безена І. Шкільний підручник з історії: від ідеї до готового продукту. *Наукові записки Центральноукраїнського педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Педагогіка.* 2023. №209. С. 20-26.

18. Булатецька Ю.М. Нейїський мирний договір з Болгарією 27 листопада 1919 року. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/3452/1/rodzinka_2019%20-66-67.pdf (дата звернення 14.04.2026).

19. Версальська система міжнародних відносин. URL: https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Versalska_systema (дата звернення 14.04.2026).

20. Віднянський С. Політична карта світу після Першої світової війни. *Історія України*. 2014. № 19. С. 1-5.

21. Всесвітня історія. Рівень стандарту : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, Р. Б. Сіромський, В. В. Островський. Тернопіль : Астон, 2023. 256 с.

22. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи і Америки 1918-1945.: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Слово, 2003. 472 с

23. Гуменна І. Версальський договір 1919 р.: мир чи перемир'я. Студентський науковий вісник. 2012. №30. С. 99–101.

24. Гуцало Л., Горпинич О. Карикатури і меми на уроках історії під час вивчення Першої світової війни 1918–1918 рр. *Матеріали Третього всеукраїнського науково-методичного семінару «Методика використання історичних джерел в процесі підготовки і написання наукових робіт здобувачами вищої освіти»*: Збірник наукових праць. 2023. Вип. 2. С. 15-19.

25.Гуцало Л., Маркевич О. Актуальні проблеми історії та методики її викладання в профільній школі. Методичні рекомендації до семінарських занять для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)». Житомир: Вид-во ЖДУ, 2023. 78 с.

26.Держалюк М.С. Тріанонський мирний договір – джерело нестабільності у Центрально-Східній Європі. *Проблеми всесвітньої історії.* 2022. № 3(12). С. 118–151.

27.Держалюк М.С. Тріанонський мирний договір – джерело нестабільності у Центрально-Східній Європі. *Проблеми всесвітньої історії.* 2021. № 1(13). С. 53–92.

28.Дмитрієв А.І., Дмитрієва Ю.А., Задорожній О.В. Історія міжнародного права: монографія. Київ: Видавничий дім «Промені», 2008. 384 с.

29. Дудко О. Між історіографією і дидактикою: Перша світова війна у шкільних підручниках з історії України. *Історія, пам'ять, політика. Збірн. статей.* Упор. Г. Касьянов. О. Гайдай. Київ: Інститут історії України НАН, 2016. С. 101–111.

30. Дюрозель Жан Батист. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів Київ: Основи, 1999. 903 с.

31. Желіба О. Перша світова війна в програмах з історії українських шкіл. *Перша світова війна в долях народів Європи та світу.* Ніжин: НДУ імені Гоголя, 2014. С. 258-269.

32. Звонарьова Л.В. Використання історичних фактів за допомогою візуалізації. *Українські студії в європейському контексті.* 2024. № 9. С. 124-132.

33. Золотарьова К. Використання мультимедійних технологій на уроках історії у закладах середньої освіти. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.) / Запорізький національний університет. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 233–239.

34. Іваницька О. П. Історія міжнародних відносин (1918–1945 рр.). Навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. 632 с

35. Колісніченко К.С. Міжнародно-правові передумови оформлення універсального правопорядку на Версальській конференції 1919 р. *Світова фінансово-економічна криза: стратегії протидії та мінімізації наслідків: економіка, фінанси та право*: зб. мат. XII Міжнар. науково-практичної конф. 29 травня 2009 р. / Український держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. Київ: УДУФМТ, 2009. С. 376-378.

36. Колісниченко К.С. Особливості відновлення міжнародного правопорядку після завершення Першої світової війни. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5479/1/10%20-%203%287%29%20-%2019.pdf (дата звернення 12.05.2026).

37. Колосюк М.М. Тріанонський мирний договір з Угорщиною 4 червня 1920 року. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/3482/1/rodzinka_2019%20-93-95.pdf

38. Майоров М. Паризька мирна конференція 1919 р.: на мапі України були Крим і Кубань: [інтерв'ю з істориками М. Майоровим та І. Дацковим]; розмову вів Дмитро Шурхало. *Історія та правознавство.* 2019. № 4/5. С. 14-17.

39. Методичні рекомендації щодо викладання історії, громадянської освіти та правознавства у 2025/2026 н.р. URL: https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-istoriyi-gromadyanskoyi-osvity-ta-pravoznavstva-u-2025-2026-n-r/ (дата звернення 28.04.2026).

40. Мороз П., Мороз І. Особливості використання фотодокументів при вивченні історії в школі. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.) / Запорізький національний університет. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 128–132.

41. Нагорний О.І. Версальський договір 1919 року – перший крок до Другої світової війни. URL: https://repository.sspu.edu.ua/items/1645df2f-c81c-446e-bbd7-f12dfa665cd9

42. Облаштування повоєнного світу: Паризька та Вашингтонська конференції. URL: https://www.historyua.com/2025/09/30/oblashtuvannya-povoyennogo-svitu-paryzka-ta-vashyngtonska-konferentsiyi-10-klas-vsesvitnya-istoriya/ (дата звернення 14.05.2026).

43. Паризька мирна конференція 1919 р. URL: https://uahistory.co/compendium/10klasvs/6.php (дата звернення 15.05.2026).

44. Пендзей І. Версальська система та проблеми етнонаціонального і територіального облаштування в Центральній та Південно-Східній Європі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2015. Вип. 26. С. 107-116.

45. Покровська. І. С. Комп'єнське перемир'я 1918. Українська дипломатична енциклопедія: У 5-х т. / Редкол.: Д.В. Табачник (голова) та ін. Харків: Фоліо, 2013. Т. 3. С. 3

46. Поливанова О. Севрський договір як правова основа територіальних претензій Західної Вірменії до Туреччини. *Часопис Київського університету права*. 2019. №2. С. 216–225.

47. Полянський П. Б. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Грамота, 2023. 256 с.

48. Пометун О. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів. *Проблеми сучасного підручника.* 2020. Вип. 24. С. 241–255.

49. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

50. Пометун О., Гупан Н. Якою бути шкільній програмі з історії України. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710792/2/%D0%B0.pdf (дата звернення 28.04.2026).

51. Рамазанов Ш. Ш. Новий погляд на події передвоєнного часу: дискусії у сучасній історичній науці. *Сторінки історії.* Вип. 40. Київ : НТУУ «КПІ», 2015 С. 129-138.

52. Розділ Османської імперії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D96%D0%BB_%97 (дата звернення 14.05.2026).

53. Срібняк М. Версальський договір: проблеми репатріації полонених вояків з теренів Німеччини (теоретико-практичний аспект). *Історичні і політологічні дослідження*. 2019. №1(64). С. 123–130.

54. Тодоров І. Тріанонський договір: сучасні рефлексії. *Історичні і політологічні дослідження.* 2019. №1(64). С. 114–122.

55. Фісанов В.П. Проблеми повоєнного устрою Центральної Європи у «Чотирнадцяти пунктах» президента США Вудро Вільсона (спроба текстологічного аналізу). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки.* Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 14. С. 387-399.

56. Цвєтков Г. М. Міжнародні відносини і зовнішня політика в 1917-1945 рр.: Навчальний посібник. Київ: Либідь, 1997. 232 с.

57. Щупак І. Всесвітня історія. 10 клас. : підруч. для закл. загал. серед. освіти (рівень стандарту) / І. Я. Щупак, Л. В. Морозова. Київ : УОВЦ «Оріон, 2023. 288 с.

58. Якимчук О.І. Компетентнісний підхід в освіті: українські реалії. Мультиверсум. *Філософський альманах.* 2020. Вип. 2. С. 193–206.